

ПРЕВОДНАТА ФИЛОСОФСКА КНИЖНИНА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПОСТТОТАЛИТАРНИЯ ПЕРИОД

Добрин Тодоров

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София

РЕЗЮМЕ. Това изложение стъпва върху разбирането, че преводната философска литература играе ключова роля в развитието на философстването в България – в частност през посттоталитарния период, доколкото предоставянето на родния ни език на върховите постижения на световната философска мисъл има огромен принос както за квалифицирането на специалистите във философстването, така и за задоволяване потребностите на любителите в него. Като осъзнават значимостта на преводаческата дейност за развитие на философската култура в страната ни голяма част от създателите и носителите ѝ полагат системни усилия за нейното редовно осъществяване и постепенно разширяване. Процесът по ускорено превеждане на стойностна задгранична философска книжнина, разгърнал се след краха на тоталитарния социализъм, допринася особено много за издигане нивото на философстване в страната и за нейното успешно интегриране в световната – най-вече европейска, философска култура. Благодарение на усилията на множество преводачи днес до голяма степен е наваксано натрупаното в по-далечното, а и в по-близкото минало, изоставане в усвояването на най-важните философски идеи, създадени зад граница, чрез предоставяне на роден език на съчиненията, в които те са оповестени.

TRANSLATED PHILOSOPHICAL LITERATURE IN BULGARIA DURING THE POST-TOTALITARIAN PERIOD

Dobrin Todorov

University of Mining and Geology "St. Ivan Rilski", 1700, Sofia

ABSTRACT. This presentation is based on the understanding that the translated philosophical literature plays key role in the development of the process of philosophizing in Bulgaria – during the post-totalitarian period in particular as far as giving our native language up to the great achievements of the world philosophical thinking is immense contribution as to qualification of the professionals in philosophizing as to satisfying the needs of the amateurs in it. Realizing the importance of the translation activity for the development of the philosophical culture in our country large number of its founders and bearers make systematic endeavors to conduct and step by step enlarge it. The process of accelerate translation of valuable foreign philosophical literature, started after the crash of the totalitarian socialism, contribute a lot to raising the level of philosophizing in the country and integrating it in the world – especially the European philosophical culture. Thanks to the efforts of numerous translators today the accumulated in far and not so far past, backwardness in acquiring the most important philosophical ideas, originated beyond the national boundary, by giving the native language up to the works, where they could be found, is compensated to a great extend.

Отдавана известен факт е, че основата на всяка високо развита култура е писаното слово. Когато става дума за национална философска култура то има два източника – създадените на съответния език оригинални съчинения и корпусът от преведени на него произведения от задгранични мислители. За модерната философска култура в България втория източник е особено важен, доколкото кръгът на работещите на професионално ниво автори у нас е доста ограничен, респ. създадените от тях текстове са сравнително малко. Затова и преводната философска литература играе ключова роля в развитието на философстването у нас, доколкото предоставянето на родния ни език на постиженията на световната философска мисъл има огромно значение както за квалифицирането и успешната изследователска работа на специалистите във философстването, така и за задоволяване потребностите на любителите в него. В тази връзка може да се каже, че „един от съществените белези на модерната българска философска традиция“ е, че „тя започва като превод и до голяма степен се определя по този начин и до ден днешен“ (Захариев, Тодоров 2013: 91).

Като осъзнават значимостта на преводаческата дейност за развитие на философската култура в страната ни голяма част от създателите и носителите ѝ полагат системни усилия за нейното редовно осъществяване и постепенно разширяване. Трайна тяхна задача е създаването на обширен корпус от заглавия на значими работи на изтъкнатите мислители на човечеството. Ето защо почти веднага след основаването на самостоятелна национална държава започва работа по предоставяне на роден език на шедьоврите на философската класика и на особено влиятелните произведения на актуалните водещи фигури в международния идеен дебат в областта на философията. Преводаческа дейност на задгранична философска книжнина у нас се активизира особено през първата половина на 90-те години на XX век и продължава в началото на новото хилядолетие. Осъществяващите я имат намерението чрез нея да допринесат съществено за издигане нивото на философстване в страната и за успешното му интегриране в световната – най-вече европейска, философска култура.

Тук ще се спра върху някои особености на преведената на български език философска книжнина във времето след падането на тоталитарния комунистически режим у нас. Избирам този период както заради особено високата интензивност на осъществената в неговите рамки преводаческа дейност, така и поради възможността да се преценят непосредствено резултатите от нея в настоящето. Това изследване стана възможно след приключване на работата върху книгата ми *Философската книжнина на български език, издадена в България през „дългия XX век“*, в която представям сводна библиография на философските заглавия, публикувани у нас след Освобождението до наши дни. Емпиричните данни от книгата позволяват да бъдат очертани редица тенденции при представянето пред родна публика на чуждестранната философска литература през интересувания ме тук период. Тук ще засега и въпроси, при отговорите на които не е възможно да се използват количествено установими данни, но които са особено важни за навлизане в съчината на темата: какви са *целите* и дългосрочната *стратегия* на преводачите, съставителите и коментаторите, съотв. издателите на разглеждания тип литература; какво е *предназначението* на публикуваните от издателите книги; какви са *основанията* за подбор на представените на родната публика мислители, съотв. техни схващания и конкретни произведения; каква е следваната издателска *програма* – открито заявена или неявно прокарвана, за популяризаторите на даден вид философска книжнина (изследователска, учебна, справочна и пр.). Установяването на определени предпочитания при популяризиране на създаденото в отделни периоди, мисловни направления и школи, конкретни автори и съчинения, дава възможност да се осмисли доколко последователна и целенасочена е била преводаческата работа на отделни лица или групи от съмишленици в българската философска общност.

При подбора на емпиричния материал се наложи да въведе някои ограничения. Поради практическа невъзможност да бъдат пълно регистрирани всички преводи на чуждестранни философски текстове през посочения период вземам предвид само по-обемните от тях, които са поместени в *самостоятелни книжни тела*: трактати, монографии с аналитичен характер, диалози, есета, коментари, популяризиращи изложения, учебници, справочни издания и др. В подборката включвам само авторски теоретични и есеистични работи, но не и литературни произведения с философско съдържание, като пренебрегвам и текстовете със забавен и хумористичен характер. Решавам трудния методически въпрос за определяне на един или друг текст като философски, като стъпвам върху личното си интуитивно разбиране за собствено философското му съдържание, без да предлагам експлицитно строго определение за предмета на философията. Все пак използвам и един формален критерий при категоризацията на текстовете като философски – принадлежността на техните автори към кръга на философите, определяна според присъствието им в специализираните справочни издания.

След инвентаризацията на регистрираните преводи според посочените показатели достигнах до кръг от 722 заглавия – нови или преиздадени от предходни периоди. От тях 657 са с изследователски характер, а 65 са учебни и

справочни издания. Техни автори са 301 мислители, вкл. съавторите, работили през различни епохи от историята на световната философия и съвременността. Книгите са публикувани от близо 100 издателства, като в някои случаи става дума за отпечатване на отделни текстове с философско съдържание, повече или по-малко случайно попаднали в издателската им програма, а в други представляват нейно ядро и придават смисъл на цялата им дейност. Още тук мога да констатирам, че с течение на времето значително се е подобри нивото на преводаческата, редакторската и коментаторската работа, вследствие от порасналата компетентност, а и от самовъзискателността на философите у нас, занимаващи се с нея. По правило преводите вече се правят от оригиналните издания, а не чрез посредничеството на други езици – най-вече руски, както нерядко се е случвало в предходни периоди. След средата на 90-те години на миналия век почти всички от визираните издания вече притежават атрибутите на професионалната работа, а не са набързо преведени текстове, които са оформени полиграфически как да е, каквито бяха много от публикуваните веднага след краха на тоталитарния режим книги от този вид. Понастоящем дейността по публикуване на чуждестранна философска книжнина у нас се обслужва от широка издателска мрежа, включваща както наличните към края на 80-те години на XX век издателства, така и множество новосъздадени.

* * *

Процесът на превеждане на задгранична философска книжнина у нас след падането на тоталитарното управление като цяло е *стихиен*. За разлика от предходния период по това време липсват съгласуваност на национално ниво при нейния подбор, което в отделни случаи доведе до дублиране на преводи на едни и същи произведения¹. Отсъства централизирано одобрение на издателските планове на издателствата или наложена отвън специализация в даден вид литература: по проблематика и предназначение, или разпределение по автори и тематични области. В резултат от това книжния пазар е зает с многобройни издания на всякакви философски заглавия – класически и съвременни, стойностни и със съмнително качество. Така у изследователя на тази дейност днес се създава впечатление за *хаотичност* при подбора и последователността в представянето на българския читател на написаните в чужбина философски произведения. Същевременно тук следва да се отчете обстоятелството, че „процесът на рецепция на постиженията на духовната култура може да се регулира само частично“, а „издаването на едни или други книги на едни или други автори в дадена страна зависи най-вече от случайни фактори“, като „предпочитанията на издателите, подготовката на преводачите и научните редактори, възможностите за финансиране, достъпността на авторските права, вкусовете на читателите, преходните интелектуални моди и пр.“ (Тодоров 2001: 6). От тази гледна точка „би било свършено нереалистично да се очаква, а още по-малко пък да се изисква от издателите да спазват някаква наложена от учените с оглед на „съвременното състояние на научното изследване“ в дадена област последователност“ (пак там). Въпреки липсата на синхрон в работата на издателствата могат да се открият

определени общи насоки в работата на преводачите и издателите на задгранична философска книжнина от страната през разглеждания период.

В началото ще се спра накратко върху особеностите на няколко преводни философски поредици, тъй като чрез тяхното въвеждане и поддържане създателите им демонстрират най-ясно *намеренията* в своята дейност. Чрез целенасоченото и последователно издаване на определени видове философска книжнина те публично заявяват своите цели – било чрез самите заглавия на поредиците, било посредством присъстващите им описания във включените в тях книги или на сайтовете им в Интернет. Ще започна с най-неопределените като тематика поредици, в които философските текстове се представят редом с такива от *други области на културата*. Характерен пример в това отношение представлява библиотека „Касталия“ на издателство „ЛИК“, чието подзаглавие „Философия, изкуство, наука“ само по себе си ни казва, че в нея са включени творби на мислители от различни сфери на духовната дейност². Подобен е случаят с поредицата „Мъдростта на света“ на издателство „Любомъдрие“, която съдържа текстове на автори от различни епохи и с разнообразни занимания³, но отдели се и на философстване върху разни теми. Сходни изглеждат намеренията и на поддържащите библиотеката „Идеи“ на УИ „Св. Климент Охридски“⁴ и серията „Познай себе си“ на издателство „Кибеа“⁵, които не са изрично обговорени от създателите си, но с оглед на издадените в тях книги може да се заключи, че се стремят да представят философските заглавия, редом с такива от широката сфера на хуманитаристиката.

Сред поредиците от книги с по-категорично заявено философско съдържание се наблюдават няколко типа. На първо място тук следва да откроя тези поредици, в които се представят текстове просто от *областта* на философията, без да се посочва конкретизиращ ги белег. Такива са „Философска библиотека“ на издателство „ГАЛ-ИКО“⁶, поредицата „Философия плюс“ на издателство „Перо“⁷, философската поредица „ΕΙΔΟΣ“ на издателство „Слово“⁸ и серията „Логос“ на издателство „Критика и хуманизъм“⁹. Макар всяка от тях да има своя специфика създателите им са обединени от общото разбиране, че не е нужно да въвеждат проблемни, идейни, жанрови или други ограничения при подбора на включваните в поредиците заглавия. Това ги прави максимално отворени към публиката, която се очаква да включва не само професионално занимаващите се с философия, а и редови любители на философската спекулация от страната.

С по-ясно очертани граници при подбора на заглавията се отличават няколко поредици за философска книжнина, в които се поставя акцент върху популяризирането на философската *традиция* изобщо. Имам предвид най-вече серията „Класическо наследство“ на УИ „Св. Климент Охридски“ – впоследствие продължена в издателство „Захарий Стоянов“, чиито създатели включват в нея „преведени и снабдени с научен коментар класически текстове на най-изтъкнатите западноевропейски философи“¹⁰. Тази поредица се осъществява под научната редакция на проф. Исак Паси, като всяка книга от нея съдържа и коментарна студия на изтъкнатия български

философ, представяща делото и схващанията на съответния мислител. Серията се отличава както с високо качество на подбора на заглавията и преводите на текстовете, така и с много добро полиграфическо изпълнение на книгите. Сред тази група поредици си струва да бъде открояна и библиотеката „Философия и човек“ на издателство „Захарий Стоянов“, доколкото тя е плод на усилие за решаване на изрично поставена задача: библиотеката „има амбицията да хвърли светлина върху някои недостатъчно или съвсем неосветени територии на световната философска мисъл, да представи пред българския читател автори и творби, които жалонират цели епохи в развитието на човешкия дух. Чрез автори като Аристотел и Платон, Августин Блажени и Йоан Златоуст, мислители като Шопенхауер и Фройд, Унамун и Ортега-и-Гасет, Р. Якобсон и Владимир Пропп, Лосев и десетки други издателство „Захарий Стоянов“ иска да припомня постоянно на българския читател огромното интелектуално философско и естетическо наследство, създавано през хилядолетията“¹¹.

Голямото богатство на световната философска мисъл позволява от нея да бъдат подбирани конкретни видове идейни „сърквища“. Издателите на философска книжнина у нас използват тази възможност като се съсредоточават върху някои от тях. Един от важните критерии за подбор, от който те се ръководят в своята работа, е принадлежността на мислителите към определена *национална философска култура*. В това отношение впечатление правят две поредици – библиотеката „Философия на немския идеализъм“ на издателство „ЛИК“ и серията „Духовното наследство на Германия“ на издателство „Изток-Запад“. В първата от тях са включени както текстове на Й. Фихте – за първи път публикувани на български език – така и нови издания на вече достъпни за тукашната публика на родния ѝ език книги на И. Кант и Г. Хегел. Във втората отново са включени произведения на Фихте и Хегел, но само непревеждани преди в страната ни. Наличието на подобни поредици говори не само за индивидуалните предпочитания на съответните издатели към определен тип мисловност, но и за същественото влияние, което има немската философия върху българската философска култура. За наличието на подобно солидно въздействие на руската философия върху родната ни философска култура може да се съди и от поддържането на серията „Руска мисъл“ от издателство „Захарий Стоянов“.

През интересувания ни период сред поредиците от философски заглавия се открояват няколко, обособени на хронологичен признак. В тях акцентът се поставя върху постиженията на мислителите от определен *исторически период*. Такъв е случаят със серията „Антична философия“ на издателство „Планета 3“, където са публикувани както редица произведения на древни автори: Диоген Лаерций, Марк Аврелий Антонин, Платон, Теофраст, Цицерон и др., така и коментарни изследвания върху схващанията на мислителите от периода – например на Л. Де Крешенцо. За траен интерес към античната култура у нас говори и продължаването през посттоталитарния период на създадената още преди неговото начало библиотека за антична литература „Хермес“ на издателство „Народна култура“, в която се представя антична проза от различен вид, като философската съжителства редом с тази от

жанровете „историография, биография, епистолюграфия, сатира“¹².

Нуждата на преобладаващата част от днешните български философи, а и изобщо хуманитарни, от бързо навлизане в идейните търсения на чуждестранните философи от настоящето или близкото минало налага масираното превеждане на техните книги – първо на най-влиятелните, а след това и на не толкова значимите, но все пак достатъчно солидни автори. Това води до създаването на нарочни поредици в някои издателства, като библиотека „Съвременни философи“ на издателство „Евразия Абагар“ и библиотека „Философи на XX век“ на издателство „Наука и изкуство“. В първата са публикувани книги главно от немски и френски мислители: Х.-Г. Гадамер, П. Рикъор, Ж.-П. Сартр, М. Фуко, Ю. Хабермас, Е. Хусерл, М. Шелер и др. Във втората са включени предимно мислители от френска националност – С. дьо Бовоар, Ж. Дерида, А. Камю, К. Леви-Строс, Ж.-Ф. Лиотар, П. Рикъор, Ж.-П. Сартр, М. Фуко, но и съчинения на мислители от други европейски страни: Италия (У. Еко, Б. Кроче) и Испания (Х. Ортега-и-Гасет), както и от САЩ (Р. Рорти).

Важен критерий за обособяване на самостоятелни поредици в издаваната у нас през посттоталитарния период философска книжнина представлява *идейната ориентация* на включваните в тях автори. Иначе казано, принадлежността към определено мисловно направление или традиция е съществен признак за отнасяне от издателите на произведенията на конкретните философи към съответната поредица. В това отношение силно се открояват мислителите, принадлежащи към християнската духовна парадигма. На тях издателство „Критика и хуманизъм“ посвещава „Bibliotheca Christiana“, като в нея дори се обособяват две поредици. Поредицата „Ratio theologica“ има за цел „да запознае българския читател с първостепенните съчинения на християнското Средновековие, да срещне грамотния българин с фундаментите на един колкото близък, толкова и непознат свят, чийто основни ценности така или иначе присъстват в модерната европейска култура“¹³. В нея се представят някои от най-влиятелните произведения на християнската теология и философия, очертаващи контурите на европейското мислене, насоките на християнски ориентираната спекулация¹⁴. В другата поредица – „Spiritus Religiosus“, издателите представят „текстове, характерни за т.нар. популярно богословие на Средновековието. Чрез тях главно се разкрива за нас „странния“ символичен свят на средновековния християнин, неговите жизненни ценности, неговите чудеса и мистерии, надежди и тревоги“¹⁵. Цялата „Bibliotheca Christiana“ се издава под общата редакция на А. Николова, Ц. Бояджиев и Г. Каприев, като към тях впоследствие се присъединява и К. Янакиев. След време тази библиотека е продължена в издателство „Изток-Запад“, като и тук се обособяват две поредици: Series „Nova“ и Vita „Christiana“, които се поддържат от почти същите редактори, най-често явяващи се преводачи или редактори на преводите на текстовете¹⁶. Всички съчинения, включени в „Bibliotheca Christiana“, се превеждат на български за първи път.

Значимо място в преводната философска книжнина у нас през разглеждания период заемат поредиците, в които се поставя ударение върху дадена *проблематика*. В това

отношение типичен пример представляват няколко серии на издателство „Критика и хуманизъм“: „Етоси“, „Критическа теория“ и „Социална критика“. При всички тях прави впечатление, освен че включват книги, третиращи сходни въпроси, но и че техните автори са съвременни мислители: Х. Арент, Ж. Бодрияр, Р. Бърнстийн, Дж. Ватимо, Ж. Делюз, Р. Дуоркин, Ж.-Ф. Лиотар и др. От друга страна в очи се набива акцентът върху текстове, в които се осъществява критичен поглед върху социалната действителност и съществуването на човека през втората половина на XX и началото на XXI векове.

Голям дял в преводната философска книжнина през посттоталитарния период заема *учебната и справочна литература*. Тя има за задача както да улесни специализираното обучение по философия в българските средни и висши училища, така и да подпомогне популяризирането на философското знание сред по-широки обществени слоеве. Един от първите опити за представяне на значими мислители с техни влиятелни произведения пред учащите представлява нарочно създадената през 1991 г. от издателство „Критика и хуманизъм“ библиотека „Семинар 100+ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ“. Книгите от поредицата¹⁷ са с относително неголям обем, отпечатани са в малък формат и имат еднакво семпло оформление, което ги прави финансово достъпни и сравнително лесни за ползване от широка читателска аудитория. В началото на 90-те години на XX век е създадена философската библиотека „Семинар 333“, книгите от която се публикуват в издателската къща на МГУ „Св. Иван Рилски“. Замисълът на издателите на поредицата – Ц. Бояджиев, Н. Видева и А. Стаматов, е тя да „включва кратки, смисловно завършени преводни, коментарни и авторски текстове из историята и теорията на европейската и българската философска култура“. Библиотеката е адресирана към разнообразна публика – „както към изкусените във философията читатели, така и до голяма степен до тези, които сега навлизат в идейните ъ лабиринти“, а подборът на текстовете и техния ограничен обем имат за цел да я направят „особено полезна и практична за обучението по философските дисциплини в средните и висши учебни заведения“. Първоначално поредицата просъществува около две години, като в нея се публикуват едва няколко заглавия¹⁸, но след време тя е възстановена и се поддържа вече цяло десетилетие¹⁹.

Плод на добре обмислено и последователно прокарано разбиране за начина, по който следва да се подпомага философското образование, е университетската философска поредица „Какво значи това?“ на издателството на Нов български университет. Нейните водещи – Л. Денкова и Х. П. Тодоров – подбират „кратки есета и малки студии“, между които „няма тематична или логическа връзка“, създадени са през „различни епохи, от автори с различна ориентация, различни по форма и жанр“, но отговарящи на „три прости изисквания“ – в тях „да се поставят и разискват важни философски въпроси, текстовете да са кратки и да са красиви по форма“ (Денкова, Тодоров 2011: 6). При избора на заглавие на поредицата те се ръководят от схващането, че „главната задача на философията е да задава въпроси“, което е „много по-важно от даването на отговори“ (пак там: 5), а за да се реши тя е нужно да се положи усилие по разясняване смисъла и значимостта на

философските термини, понятия и твърдения. Досега публикуваните в поредицата текстове – на Г. Лури, Т. Нейгъл, К. Чапек и др., се използват не само от студентите в посочения университет, но и от други читатели на философска литература от страната.

Освен чрез представяне на философските идеи пред учащите се посредством оригинални съчинения на световно известни мислителци, те биват разпространявани и под формата на традиционния тип *учебници*, вкл. на чужди автори. В това отношение характерен пример представлява серията „Основен курс по философия“, която издателство „ЛИК“ заимства от немското издателство „Колхамер“. От оригиналната поредица, включваща пет тома, обаче са публикувани само три и така серията остава незавършена. Въпреки това наличните томове – „Философия на Античността“ на Ф. Рикен, „Философия на Средновековието“ на Р. Хайцман и „Философия на XVII и XVIII век“ на Е. Корет и Х. Шьондорф – бързо успяват да придобият популярност и сравнително активно се ползват в обучението по философия, главно във висшите училища от страната.

Сред преводната философска книжнина със *справочен* характер се откроява серията „Малка Оксфордска библиотека“ на издателство „Захарий Стоянов“, като в нея се поместват различни по тип книги. От една страна се публикуват въведения в определен вид философстване – обособени по хронологичен (например антично) или регионален (например индийско) белег²⁰. От друга страна се предлагат кратки изложения на основните идеи в някои мисловни направления (например будизмът)²¹. На трето място се представят в сбит вид схващанията на отделни мислителци (например Ф. Ницше)²². Във всички тях се прави опит за популярно представяне – достъпно за широката публика – на смятани за влиятелни и значими възгледи от сферата на философията и теологията.

Създаването и поддържането на посочените поредици за философски книги в определени издателства обикновено са групови начинания, т.е. представляват резултат от усилията на общности от съмишленици, споделящи сходни разбирания за значимостта на едни или други типове текстове. Нерядко обаче популяризирането в страната на дадени мисловни направления, школи или национални традиции, както и на отделни мислителци е резултат от целенасочени индивидуални усилия. Водени от своите лични предпочитания немалко професионални философи от страната се специализират в преводаческата си работа. Те се ангажират с последователното представяне творчеството на смятани от тях за особено значими автори. В това отношение те следват добрия пример на поне двама преводачи, работили основно през тоталитарния период – Ц. Торбов и Г. Дончев, които посвещават десетилетия на превода на основните произведения на И. Кант и Г. Хегел. Като техен ярък последовател днес може да се определи Ц. Бояджиев с огромния му труд върху превода на „Сума на теологията“ и „Сума против езичниците“ на Тома от Аквино и „Енеади“ на Плотин. Той „не просто включва превода в ежедневната си работна програма, но го формира като професионално умение и поощрява като академична ангажираност при младите си колеги“, така че постепенно около него „се ражда една общност от съмишленици, за които преводът

вече е органична част от изследователската работа в историко-философския процес“ (Стаматов 2012: 209).

Сред българските преводачи на философска книжнина са ясно изразени предпочитания към творчеството на даден мислител следва да се открият поне следните: М. Димитрова (З. Бауман), Г. Каприев (Анселм от Кентърбъри), К. Лозев (К. Попър), Т. Батулева (Ж.-П. Сартр), А. Колева (М. Фуко) и С. Йотов (Ю. Хабермас). Всеки от тях е превел поне по три съчинения на своя „кумир“, като обикновено ги съпровожда и с някакъв вид коментар за живота, делото и учението му, както и с пояснителни бележки към текстовете. Нерядко възгледите на предпочитания мислител са обект и на теоретично осмисляне в нарочни изследвания на учените-преводачи²³. Така се постига относителна специализация не само при превода, но и при осмисляне възгледите на представяните пред българската публика мислителци от техните „застъпници“ у нас. Стига се до ситуация, в която преобладава системно и последователно творчеството на дадения автор формират своята професионална репутация в голяма степен благодарение на тази си популяризаторска дейност.

* * *

Що се отнася до критерия за открояване на конкретните чуждестранни мислителци, най-масирано представени в съвременната българска философска култура, то за такъв смятам публикуването на поне по пет техни произведения. На този нестрог, но показателен за сериозно внимание към възгледите им индикатор, отговарят 34 автори. Сред тях могат да бъдат открити три неравномерни по броя на представителите си групи: автори от *Античността* и *Средновековието* (Августин, Анселм от Кентърбъри, Аристотел, Лао Дзъ, Платон и Тома от Аквино), философи от *XVIII и XIX векове* (И. Кант, Ф. Ницше, В. Соловьев, Г. Хегел и А. Шопенхауер) и мислителци, работили основно през *XX век* (Р. Барт, З. Бауман, А. Бергсон, Н. Бердяев, П. Бурдийо, Ж. Дерида, У. Еко, Е. Канети, Е. Левинас, К. Попър, П. Рикор, Ж.-П. Сартр, М. Унамуно, Г. Флоровски, З. Фройд, Е. Фром, М. Фуко, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас, Е.-М. Чоран, Л. Шестов и К. Ясперс), като извън тях остава само Б. Паскал. Дори повърхностния поглед към тези имена вече говори, че издателите на философска книжнина у нас отдават най-голямо внимание на съвременните мислителци, което не е изненадващо. Същевременно те проявяват интерес и към наследството на отделни – очевидно смятани за особено значими – автори, живели и в по-отдалечени от нашето време исторически епохи. Така въпреки акцента, който те поставят върху творчеството на философите от XX век, може да се заключи, че интересите на съвременните български издатели са *разнопосочни*, доколкото в ползрението им влизат автори, живели през всички основни епохи от развитието на световната философия. Същевременно става ясно, че се наблюдава целенасочено прицелване към съчиненията на конкретни мислителци, съчиненията на които се публикуват системно с оглед максимално пълно представяне на техните възгледи.

Сред имената на световно признати философи от посочения списък може да се направи допълнителна конкретизация, за да се види кои от тях са най-интензивно преведени, респ. техните идеи най-системно са популя-

ризиран. Ако въведем още по-висок праг за броя на публикуваните съчинения от задгранични мислителители през посттоталитарния период – десет и повече – ще установим, че кръгът на особено предпочитаните сред тях включва десетина имена: Аристотел, Н. Бердяев, Ж. Дерида, И. Кант, Ф. Ницше, Ж.-П. Сартр, З. Фройд, Е. Фром, М. Фуко и А. Шопенхауер. Изглежда това са не само най-високо ценените, но и най-продаваемите автори сред философите и хуманитарите с философски идеи. Ако изобщо е възможно да се направи някакъв паралел между възгледите на тези мислителители, то най-общо може да се заключи, че техните предпочитания клонят към философското осмисляне на проблемите на човека. С две изключения – Аристотел и И. Кант – всички други в голяма степен пренебрегват характерните за метафизиката въпроси, като се интересуват главно от етически, естетически и философско-антропологически теми. Най-вече благодарение на тях в българската преводна философска книжнина силно са представени някои от водещите направления в модерната философска мисъл: философията на живота, персонализъмът, екзистенциализъмът, постмодернизъмът и философстването, повлияно от психоаналитичната идейна парадигма. За сметка на тях относително е пренебрегнато творчеството на мислителите, принадлежащи към британо-американската философска традиция, което е видно и от факта, че само един неин представител – К. Попър – има преводи на над пет свои съчинения през интересувания ни период у нас.

За особените предпочитания на българските издатели към определени задгранични мислителители може да се съди и по това дали те публикуват многотомни издания на произведенията им. Като цяло тя потвърждава засиленото внимание към творчеството на най-често издаваните у нас през посттоталитарния период философи. Така например в издателство „Захарий Стоянов“ се публикуват съчинения в по няколко тома на Аристотел, Н. Бердяев, Ф. Ницше, Е. Фром и А. Шопенхауер. Без съмнение най-голяма последователност при публикуване на многотомни поредици от произведения на предпочитан мислител се проявява от редакторите тъкмо в това издателство, доколкото те поддържат не само вече посочените, но и такива със съчинения на С. Киркегор, В. Соловьев и Л. Шестов. Явно този начин на популяризиране творчеството на смятани за особено значими мислителители е възприет от издателя не просто като печеливша търговска стратегия, но и като културна мисия.

Когато се прави опит за очертаване на кръга от философски мислителители, които са повлияли развитието на философската култура у нас през посттоталитарния период чрез преводи на техните произведения, трябва да имаме предвид не само най-често публикуваните от тях, но и тези, които са относително пренебрегвани. При внимателно вглеждане в списъка на отпечатаните текстове с философско съдържание през интересуваната ни епоха правят впечатление както редица отсъствия на важни имена от световната философска култура²⁴, така и символичното присъствие – с по един превод на тяхно съчинение – на други значими мислителители²⁵. Относителното пренебрегване на тези автори може да има различни причини: отсъствие на интерес към възгледите им, липса на желание и професионална готовност у преводачите да се заемат с превода на техните съчинения, съмнения у

издателите за пазарната реализация на книгите им и пр. Обаче каквито и да са основанията за подобно подминаване, то резултатът от него е без съмнение негативен – едностранчиво развитие на националната ни философска култура, представителите на която са лишени от възможност да се запознаят на родния си език с трудовете на някои особено влиятелни фигури в световната философска култура. За съществуването на подобен проблем си дават сметка отделни преводачи и издатели, които се стремят да запълнят дефицита от представени на българската публика на родния ѝ език текстове от световно известни мислителители. Такъв е случаят с двутомника с философски произведения на Дж. Бъркли, който според издателите и преводача му представлява „първият цялостен български превод на философските произведения на Бъркли“, като неговото публикуване ще позволи този „класик на субективния идеализъм и апологет на Християнската религия“ да „заеме достойното място, което му се полага в българската култура“ (Кулев 1992: 8).

За влиянието на даден чуждестранен мислител върху съвременната българска философска култура може да се съди и по достъпа до неговите съчинения, увеличен значително чрез тяхното преиздаване. Повторното издаване в рамките на периода на тези трудове говори, че те се смятат за особено важни от идейна или поне от комерсиална гледна точка. В това отношение се открояват два типа текстове. Едните имат световна известност и са се превърнали сами по себе си в *мерило* за най-високо ниво на философстване: „Изповеди“ на Августин, „За душата“ на Аристотел, „Утешението на философията“ на С. Боеций, „Протестантската етика и духът на капитализма“ на М. Вебер, „Писмо за толерантността“ на Дж. Лок, „Владетелят“ на Н. Макиавели, „Енеади“ на Плотин, „Нравствени писма до Луцилий“ на Сенека, „Коментар към Платоновия „Пир“ за любовта“ на М. Фичино, „Бягство от свободата“ на Е. Фром. Текстове от втория вид – „Съвременният социален конфликт“ на Р. Дарендорф, „Разбунтуваният човек“ на А. Камю, „Проповеди и трактати“ на Майстер Екхарт, „Изследване на историята“ на А. Тойнби, „Въведение във философията“ на К. Ясперс и др. – нямат такава слава, но явно се оценяват достатъчно високо от издателите, за да им се правят повторни издания, като в почти всички случаи това се прави от различни издателства. Ако се съди по показателя честота на издаване на едни и същи произведения на дадени автори, то първенството би следвало да се даде на тези, които са били преиздавани най-често: по три пъти през разглеждания период са публикувани „Фрагменти на любовния дискурс“ на Р. Барт, „Дао де цзин“ на Лао Дзъ и „Воля за власт“ на Ф. Ницше. Безспорни първенци в това отношение са съчиненията на Ф. Ницше „Тъй рече Заратустра“ и „Светът като воля и представа“ на А. Шопенхауер, които са издавани по четири пъти при това в различни преводи – на М. Белчева и Ж. Николова-Гълъбова на първото, респ. К. Папазова, П. Градинаров и Х. Костова-Добрева на второто.

Като показател за трайно въздействие на преводите на конкретни текстове върху развитието на националната ни философска култура през посттоталитарния период може да се разглеждат повторните им публикации, макар те да са осъществени в предходни периоди. Публикуването на подобни преводи говори и че те не са загубили качеството

си, за да се налага да бъдат заменяни от по-нови. Става дума преди всичко за вече наложили се преводи, направени през тоталитарната епоха: „За поетическото изкуство“ на Аристотел от А. Ничев, „Животът на философите“ на Диоген Лаерций от Т. Томов, „Към себе си“ на Марк Аврелий Антонин от Б. Богданов, „Мисли“ на Б. Паскал от А. Сталева и Л. Сталева, основните съчинения на И. Кант и Г. Хегел от Ц. Торбов и Г. Дончев, „Трактат за човешката природа“ на Д. Хюм от В. Лаптев и др. Като рядко изключение трябва да се разглеждат новите издания през посттоталитарния период на преводи, осъществени в годините преди налагането на тоталитарния режим у нас: „Сократовият метод“ на Л. Нелсон от Ц. Торбов, споменатия превод на „Тъй рече Заратустра“ от М. Белчева и най-вече няколко фототипни издания на книги от библиотеката „Безсмъртните мисли на ...“, поддържана в края на 30-те и началото на 40-те години на миналия век и включваща фрагменти от съчинения на Ф. Волтер, Р. У. Емерсън, Н. Макиавели, М. Монтен, Ф. Ницше, Б. Паскал, Ж-Ж. Русо, А. Шопенхауер и др.

* * *

Този кратък преглед на някои тенденции в практиката по превеждане на философска книжнина у нас през посттоталитарния период няма да е пълен, ако не се кажат няколко думи и за разликите в начините на работа на отделните преводачи. Тук в очи веднага се набиват както характерните разминавания в използваната лексика, така и стилистиката на тяхната реч – израз както на различната степен на владеене на чуждия език, така и на собственото тълкуване на схващанията на превеждания автор, въплътено в техните преводи. Особено ясно тези концептуални и терминологични различия между преводачите се открояват при превода на трудовете на даден автор или дори на едно и също негово произведение от различни преводачи.

Сред българската преводаческа колегия на философска книжнина от посттоталитарния период съществува неявен консенсус относно разбирането, че „всеки превод е коментар“, а „преводите на философски текстове – най-вече“ (Денков, Тодоров 1993: 7). Нейните представители обаче се разминават в подходите си при определяне задачата на преводаческата дейност и способите за нейното осъществяване. Най-общо казано могат да се открият две преводачески стратегии, които условно наричам *буквалистка* и *разкрепостена*. Преводачите на философска книжнина, които следват първата от тях се опитват максимално точно да предават възгледите на съответния автор чрез плътно придържане към лексиката на оригиналния текст дори ако това предполага да бъдат използвани необичайно звучащи на български език слова. Пример за такъв тип преводаческа работа представляват преводите на Р. Теохарова на няколко произведения на С. Киркегор, в които се възкресяват за живот архаични български думи в опит чрез тях да се предаде специфичния дух от оригиналните текстове на мислителя. Изборът на подобен прием е резултат от съзнателно прокарваното убеждение, че преводачът трябва „да остане колкото се може по-верен на автора и пълнокръвието на текста макар и със съзнанието за провокативността и предизвикателството към читателя“ (Теохарова 1991: 3). Това усилие за най-точно предаване нюансите на

авторското слово чрез буквалното следване на оригиналния текст, често води до възпрепятстване възприемането на превода му от читателя, който не познава в детайли мисленето на дадения философ. Използването на такава преводаческа стратегия носи в себе си заплахата от претенциозност и маниерност на изказа, които вместо да подпомогнат, по-скоро затрудняват читателя при разбирането на съответните текстове.

Прилагащите втората стратегия преводачи на философска книжнина у нас през разглеждания период се движат в широки граници при опита си да предадат на съвременен български език специфичната за дадения автор терминология и така да направят идеите му достъпни за читателя. При това далеч не всички от тях се опитват непременно да улесняват усвояването на текстовете за сметка на тяхното изкуствено опростяване. Така например Д. Денков и Х. Тодоров – преводачи на сборника „Същности“, включващ текстове на М. Хайдегер – заявяват, че „никъде не е речено, че философията трябва да ни свиква на лесноразбираемост и да е просто четиво, което да ни отвлича“ (Денков, Тодоров 1993: 7). Все пак повечето от преводачите, придържащи се към по-свободно боравене с оригиналните текстове, смятат за неизбежно преследването на по-голяма тяхна четивност, посредством търсене на близост с езиковата практика на днешния читател. Така например преводачът на Аристотеловите „Категории“ И. Христов защитава „необходимостта за превод по смисъл“, като посочва нуждата „значението на многозначната гръцка дума се схваща според конкретния контекст, в който функционира“ (Христов 1992: 29). С подчертана умереност при намесата в авторския текст се отличава и подходът на преводача на „Енеади“ на Плотин – Ц. Бояджиев, който се води от стремежа „да се съхрани, доколкото това е възможно, съдържателната интензивност на текста, без при това да се прибегва до използването от някои обяснително разширяване на фразата“, но същевременно оказва абсолютно неизбежната помощ на читателя в усилието им да се ориентира в сложното учение на автора, като си позволява „много малко на брой тълкувания на особено трудни за разбиране пасажки, както и неизбежното отпращане към по-важни цитирани от Плотин места у неговите предшественици“ (Бояджиев 1996: 9-10).

* * *

Накрая искам да завърша с признателност към стореното от значителна част от професионалните философи у нас – занимаващи се с преводаческа дейност – както и на множество български преводачи без базова философска квалификация, които вършат всеотдайно работата на преводача – винаги „изтощителна и неблагодарна“, често споходани от „минути на съмнение и слабост, на отчаяние и отказ от всичко“ (Лозев 1994: 253). Благодарение на техните усилия днес като цяло е задоволена практическата нужда на интересувалите се от философия у нас от запознаване в оригинал с възгледите на особено значимите задгранични мислители. Вече до голяма степен е наваксано натрупаното в по-далечното, а и в по-близкото минало, изоставане в усвояването на най-важните философски идеи, създадени зад граница, чрез предоставяне на роден език на съчиненията, в които те са оповестени. Въпреки че тази дейност не се смята за

особено престижна, тъй като ангажира вниманието, което иначе би могло да бъде съсредоточено върху написването на оригинални авторски текстове, мнозина философи от страната я вършиха и вършат с вътрешното убеждение за нейната голяма значимост. В редица случаи успоредно с преводаческата и редакторската си работа те се заемат и с обговаряне на издаваната книжнина от чуждестранни автори. Подготовката на съпътстващи информационно-разяснителни текстове има за цел да подпомогне читателя, но отнема доста време и предполага продължителна предварителна работа. Крайният резултат от техните усилия си струва – днес професионалистите и любителите на философията в страната разполагат с един повече или по-малко пълен свод от най-значими произведения на световната философия, представени пред българския читател на родния му език.

Литература

- Бояджиев, Цочо 1996, Въведение //Плотин, *Енеади*, кн. 1, София: „Софи-Р“.
- Денков, Димитър; Тодоров, Христо П. 1993, От преводачите //М. Хайдегер, *Същности*, София: „ГАЛ-ИКО“.
- Денкова, Лидия; Тодоров, Христо П. 2011, Повторете в себе си много пъти думата мъдрост //К. Чапек 2011, *Критика на думите* (Петдесет и две неделни проповеди), София: НБУ.
- Захариев, Ясен; Тодоров, Христо П. 2013, Преводът и формирането на философския език в България //Български философски преглед, бр. 3.
- Кулев, Стефан 1992, Преговор //Дж. Бъркли, *Философски произведения*, т. 1, София: „Шамбала“.
- Лозев, Камен 1994, За Стивън Тулмин и неговия „Космополис“ //С. Тулмин, *Космополис*, София: „Калъс“.
- Стаматов, Атанас 2012, За преводите //Български философски преглед, бр. 2.
- Теохарова, Радосвета 1991, Предговор //С. Киркегор, *Болка за умирање*, Варна: ИК „СТЕНО“.
- Тодоров, Христо П. 2001, За функцията на философията //В. Дилтай, *Същността на философията*, София: „ЕОН-2000“.
- Христов, Иван 1992, Въспителна студия //Аристотел, *Категории*, София: „Наука и изкуство“.

Бележки

1. Такъв например е случаят с емблематичното съчинение на А. Шопенхауер „Светът като воля и представа“, появило се в преводи на П. Градинаров, Х. Костова-Добрева и К. Папазова.
2. Тук автори са най-различни мислители: Аристотел, М. Бахтин, А. Бергсон, И. Гюте, В. Дилтай, А. Камю, В. Кандински, И. Кант, Ф. Кафка, Леонардо да Винчи, Ф. Ницше, Новалис, Прокъл Диадох, П. Рикъор, Ж-П. Сартр, Тома от Аквино, П. Флоренски, Ф. Шатобриан, У. Шекспир, О. Шпенглер, К. Ясперс и др.
3. Такива са А. Айнщайн, Р. Арон, С. Боеций, Ибн Халдун, Г. Лукач, М. Мерло-Понти, Л. Нелсон, В. Соловьев и др.
4. Тук откриваме книги на Н. Абаняно, Ж. Льо Гоф, А. Тойнби, Е. Фром и др.

5. В нея са включени текстове от Аристотел, Н. Бердяев, Й. Винкелман, С. Киркегор, А. Лосев, Ф. Ницше, В. Розанов, В. Соловьев, И. Тен, М. Унамуно и др.
6. В нея са публикувани съчинения на Аристотел, Н. Бердяев, Х.-Г. Гадамер, И. Кант, М. Хайдегер, К. Ясперс и др.
7. В нея се открояват преводите на няколко книги от Л. Колаковски.
8. Тук впечатление прави предпочитанието към книги от съвременни автори като Б. Ръсел, К. Ясперс и др.
9. Там са поместени текстове на Г. Хегел, М. Мамардашвили, Ц. Тодоров и др.
10. Виж сайта в Интернет на УИ „Св. Климент Охридски“.
11. Виж сайта в Интернет на ИК „Захарий Стоянов“.
12. Вж. публикуваната във всяка книга от поредицата бележка за нейната жанрова ориентация.
13. Вж. първата книга от поредицата „Spiritus Religiosus“ – Хуго от Сен Виктор, папа Инокентий III 1992, За суетата на света; За презрението към света, София: „Критика и хуманизъм“, с. 182.
14. Става дума за съчинения на Тертулиан, Анселм от Кентърбери, Тома от Аквино, Сигер от Брабант, Бонавентура и др.“.
15. Вж. бел. 26.
16. В този вариант на библиотеката са публикувани съчинения на А. Августин, А. Велики, С. Боеций, Плотин, Тома от Аквино и др.
17. В нея са публикувани текстове на Ф. Ницше, Е. Хусерл, З. Фройд и др.
18. Става дума за книги на Л. Вала, Дж. Пико делла Мирандола, Тома от Аквино, Ю. Хабермас и А. Велер.
19. Досега в поредицата са публикувани произведения на Аристотел, Боеций от Дания, В. Винделбанд, Х. Йонас, П. Кристелер, А. Лосев, Дж. Пико делла Мирандола, Б. Паскал, Х. Рикерт, М. Фичино, Н. Хартман и Е. Хусерл.
20. Вж. Дж. Аннас 2007, *Античната философия*, София, „Захарий Стоянов“ (прев. К. Герганова) и Сю Хамилтън 2006, *Индийска философия: кратко въведение*, София, „Захарий Стоянов“ (прев. К. Герганова).
21. Вж. Д. Къун 2002, *Будизмът: кратко въведение*, София, „Захарий Стоянов“ (прев. К. Герганова).
22. Вж. М. Тенър 2006, *Ницше*, София, „Захарий Стоянов“ (прев. Д. Валентинова).
23. Такива са например случаите със С. Йотов, Г. Каприев и К. Лозев.
24. Става дума за М. Бахтин, Ш. Бодлер, Я. Буркхарт, В. Вунд, Ф. Волтер, Ксенофонт, Г. Лайбниц, Ж. Ламетри, Г. Лесинг, Д. Лукач, Т. Масарик, Е. Мах, М. Монтен, Ш. Монтескьо, Ф. Паулсен, Т. Хобс, П. Холбах, Ф. Шелинг и др.
25. Има предвид Ф. Бейкн, Г. Башлар, В. Бенямин, М. Бубер, С. Булгаков, А. Бърлин, Дж. Вико, В. Винделанд, Л. Витгенщайн, Р. Декарт, У. Джеймс, Р. Емерсън, Р. Ингарден, Х. Йонас, Т. Карлайл, Р. Колингууд, Дж. Мур, Д. Остин, Х. Рикерт, Х. Спенсър, И. Тен, П. Тилих, Н. Хартман, Д. Хюм, А. Швайцер, М. Шелер, Ф. Шлайермахер и др.

Статията е рецензирана от проф. д-р Ат. Стаматов и препоръчана за публикуване от кат. „Философски и социални науки“.